

ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՐԿՐԱՅԻՆ ԻՐԵԱԼԱԿԱՆ ԱՅԳՈՒ ԵՎ ՆՐԱ ԹԵՐԱՐԺԵՔՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Համլետ Պետրոսյան

Պատմական գիտությունների դոկտոր

ԵՊՀ

Երկինք մխրձվող ծյունածածկ լեռնագագաթ և հովտում աճող խաղողի այգի - ահա բնության և մշակույթի այն երկու խտացումները, որոնք դարեր շարունակ ուղեկցել են հայերին և կազմավորել նրանց աշխարհն ու կենսընթացը նկարագրող հիմնական համակարգերը: Այգեգործության և, մասնավորապես խաղողագործության հնագույն այս երկրում, ուր խաղողի մշակութայնացման առաջին քայլերը հայտնի են մ.թ.ա. 5-րդ հազ. սկսած, հովտային և նախալեռնային բնակավայրերի պեղումները երևան են բերել այգիներում, տներին, պալատներին և տաճարներին կից կառուցված հնձանների և գինու մառանների տասնյակ շենքեր: Հին վիմագրերը, մատյանները, քանդակներն ու մանրանկարները լի են այգիների մասին հիշատակություններով, նկարագրություններով, պատկերներով: Նրանք մեր առջև բացում են ավանդական երկրագործ հանրույթի աշխարհը, ուր այգին միայն պտղատու ծառերի ամբողջություն չէ, ուր խաղողը սոսկ քաղցր պտուղ տվող տնկի չէ և ոչ էլ գինին՝ ուրախ ժամանցի միջոց:

Խաղողը տարբերվում էր բոլոր այլ պտուղներից նրանով, որ նրանից ստացվում էր գինի¹, որը արյան հետ ունեցած իր արտաքին նմանությամբ և օրգանիզմի վրա թողած ազդեցության շնորհիվ միֆապոետիկ մտածողության մեջ հեշտությամբ կարող էր զբաղեցնել նրա տեղը: Ավելին, այն նույնացվում էր աստվածային արյան հետ և ձեռք բերում մահը հաղթահարելու, անմահություն պարգևելու սրբազան ֆունկցիա: Ուստի, «անմահության հեղուկ» տվող «կենաց ծառի» տնկումը, աճեցումը և պահպանությունը նույնպես ստանում էին սրբազան գործունեության իմաստ: Դեռևս ուրարտական արքաները գահ բարձրանալով հոգ էին տանում իրենց անունով այգի տնկելու մասին՝ այս գործը պակաս կարևոր չհամարելով ռազմական սխրանքներից և

¹ Иванов В. В. Вино. - В кн.: Мифы народов мира, М., 1991, 3. 1, п. 236. Այս առումով խաղողի հետ համեմատելի էր միայն նուռը, որը հորինվածքներում հանդես է գալիս խաղողի հետ միասին կամ հեշտությամբ փոխարինում նրան: Հայկական հեքիաթներում, էպոսում և պոեզիայում նույնիսկ ընգծվում է նրան գինու առաջնությունը՝ հատկապես յոթ տարվա, որը շեշտում է նրա սրբազան-մոգական բնույթը:

128

տահական չէ, որ երկրի խաղաղ և ապահով վիճակը պատկերվում էր որպես մշակված այգի: Ահա թե ինչպես են նկարագրում Աշոտ Ա և Սմբատ Ա Բագրատունի թագավորների կառավարման խաղաղ տարիները ժամանակի պատմիչները. «Իսկ աշխարհիս Հայաստանեայց յաւուրսն յայնոսիկ այց արարեալ Տեառն... տնկեցին այգիս և արմատացուցին բուրաստանս ծիթենեաց և պարտիզաց, հերկեցին հերկս արտաքոյ փշոց և կթեցին պտուղս հարիրաւորս, զեղան շտեմարանք ցորենոյ ի ժամանակի լրութեան հնծոց, լցան գուրք զինոյ ի կուրս այգեստանեաց»¹: «Յաւուրս սորա և յիշխանութեան հօր իւրոյ էր շինութիւն և խաղաղութիւն յաշխարհիս Հայոց ըստ մարգարէութեանն՝ հանգչել իւրաքանչիւր ուրուք ընդ որթով իւրով և ընդ թգենեաւ»²: Իսկ Արիստակես Լաստիվերտցին «այգային» լեզվով է նկարագրում երկրի թե՛ բարեկեցիկ, և թե՛ ողբերգական կացութիւնը: Ըստ նրա՝ բյուզանդական նվաճման ժամանակ Հայաստանում «ոչ լսի ծայն ուրախութեան ի կուրս այգեաց և ոչ բարեբանութիւն առ կոխօղս հնծանի»³: Եվ ի հակադրութիւն դրա՝ Բագրատունիների ժամանակ Հայոց աշխարհը նման էր արքայի առաջ փռված տնկախիտ, կանաչագեղ, տերևալից, պտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ այգու՝ «Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև գդրախտ տնկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղ, տերևալից, պտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ անցաւորացն ցուցանիւր...»⁴: Այգի-աշխարհի այս իդեալն է ձգտում պատկերել և վարպետը, և դրա լավագույն արտահայտությունն է Վանա լճի Աղթամար կղզում 10-րդ դ. Գագիկ Արծրունի արքայի հրամանով Մանվել Ճարտարապետի կառուցված Սուրբ Խաչ տաճարի «որթագալարի գոտին» (նկ. 1): Գյուղական կյանքի՝ ռեալիստական պատկերներն այստեղ ոչ միայն համադրվում են առասպելական-սիմվոլիկ դրվագների հետ, այլև ընտրված են այնպես, որ ներկայացնում են ոչ թե ռեալ այգին և այգեգործական ցիկլը, այլ իդեալական աշխարհն ու կենսընթացը: Այդ այգին, ինչպես որ ցանկացած տիեզերական մոդելի դեպքում է, ներկայացված է հասուն պահին, համամասն կրկնվող, սկզբունքորեն չընդհատվող կամարածն որթն ինքն է կազմակերպում աշխարհը, ինքն է նրա կենաց ծառը, ինքն է լցնում ողջ տիեզերքը ողկույզներով: Այն նաև

¹ Ղրափխանակերտցի, էջ 198-199:

² Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 161:

³ Պատմութիւն Արիստակիսի Լաստիվերտցոյ, Երևան, 1963, էջ 58:

⁴ Նոյն տեղում:

անձնավորված է և սովորաբար ներկայանում է վազի բնում ապրող մորուքավոր ծերունու տեսքով: Ողջ գոտում միայն մի կառույց է պատկերված և դա հնձանն է՝ այգու «դինամիկ» կենտրոնը, ուր կենաց ծառի պտուղը վեր է ածվում կենաց հեղուկի (նկ. 2): Այգին բաց է յուրայինների համար. թռչունների ու կենդանիների մեծ մասն այստեղ ապրում է ազատ և անհոգ, ծերունիները հանգստանում են «որթի շվաքում», մի երիտասարդ բերում է մատաղացու գառը, ուրիշ երկուսը կոխի են բռնվել, քահանան աղոթք է մրմնջում: Բայց անողորք պայքար է մղվում թշնամու դեմ, որի բացարձակ սիմվոլը արջն է՝ պատկերված յոթ անգամ, որից հինգ դեպքում մարդու հետ արյունահեղ կռվի մտած¹: Գոտին արևելքում ավարտվում է բերքի համտեսման և գինու ըմպման տեսարանով, ուր պատկերված է Գագիկ արքան իր երկու մերձավորների հետ (նկ. 3)՝ գոտու ողջ տրամաբանությունից բխող նույն պարզությամբ: Նրա առջև նույնիսկ մատուցարան չկա, նրա հագուստն ի տարբերություն տաճարի արևմտյան ճակատին պատկերված «պաշտոնական» հագուստի, բավականին համեստ է, փոխված է նույնիսկ փառահեղ թագը: Արքան որպես «բարի այգեպան» նստել է ոչ թե պալատում՝ գահի վրա, այլ այգում՝ «որթի և նռնենու տակ»: Նա աջով բռնել է «կենաց բաժակը», իսկ ձախով խաղող է պոկում «կենաց ծառից»: Երկու մերձավորներն էլ աջից և ձախից նրան մատուցում և ցուցադրում են այգու պտուղները: Արքայի առջև փռված է նրա աշխարհը, նրա քաղաքականության արդյունքը՝ «տնկախիտ, կանաչազարդ, տերևալից, պտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ մի դրախտ»:

Աշխարհի և կյանքի «այգային» ընկալումը հատուկ վերաբերմունք էր ցուցաբերում նաև դեպի Սուրբգրքային այն առասպելները, կերպարներն ու նկարագրությունները, որոնք այս կամ այն չափով կապ ունեին այգու հետ: Դա նախ վերաբերում էր Եդեմի դրախտին (Ծննդ., Բ, 8-15) և Նոյի տնկած այգուն (Ծննդ., Թ, 20, 21), որոնք տեղայնացման մեծ հնարավորություն ունեին մի երկրում, ուր ավանդական ոռոգովի այգեգործությունը տնտեսա-մշակութային մեծ արժեք ուներ, և որտեղից սկիզբ էին առնում դրախտային Եփրատն ու Տիգրիսը: Այս առումով հատկապես առանձնացվում էր Արարատյան դաշտը՝ Մեծ Հայքի հայտնի երկրագործական, քաղաքական և մշակութային կենտրոնը: Օրինակ, 5-րդ դ. պատ-

¹ Ուշագրավ է, որ ըստ հայկական մի ավանդության աշխարհի առաջին այգեպանը՝ մեղք գործելով՝ վերածվում է արջի՝ դառնալով արքայի և Քրիստոսի թշնամին (Տես Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 120):

միջ Ղազար Փարպեցին այն համարում էր աստվածատուր, դրախտին և Ավետյաց երկրին համեմատելի մի մեծություն. «Եւ արդ՝ զայսպիսի զըղծակերտ գաւառ, զչնաշխարհիկ և զամենալի ըստ տուչութեան ամենախնամ արարչին Աստուծոյ, զայրարատեան գաւառ, որ է զլուխ աշխարհիս Հայոց, զգաւառն համբաւատենչ, զգաւառն ամենալի, որ բերէ յինքեան զօրինակ լիութեան, ըստ բանի գրոյն, զերկրին Եգիպտացոց և զդրախտին Աստուծոյ...»¹:

Իսկ 11-րդ դ. սկիզբ առնող հայկական ավանդություններն արդեն Արարատյան դաշտը և Մասիս լեռը կապելով ջրհեղեղի հետ (այս մասին տես «Սուրբ լեռը») հատուկ կարևորություն են տալիս Նոյի տնկած խաղողի այգուն. «գետն Ակոռի, որ ստուգաբանի Արկուռի, յոտն Աւագ Մասեաց,- կարդում ենք 12-13-րդ դդ. մի տեսիլքում,- վասն զի յելանելն Նոյի ի տապանէն և յիջանելն ի լեռնէն, անդ տնկեաց այգի և անուանեաց զտեղին Արկուռի»²: Այս հենքի վրա Արարատյան դաշտով անցնող Արաքսն էլ նույնացվում է դրախտային Գեհոն գետի հետ³, և Արարատյան դաշտը (երբեմն Հայաստանն ընդհանրապես) կորուսյալ դրախտի հայրենիք ու մարդկության երկրորդ բնօրրան համարող մտայնությունը լայն տարածում է ստանում:

Հայկական մի գրույց էլ՝ ընդգծելով Աբրահամի հյուրասեր կերպարը (հմմտ. Ծննդ., ԺԸ), պատմում է, թե ինչպես այս նահապետի մորթած հորթի ոսկորներից՝ հրեշտակի պատվերով խաղողի որթ է աճում⁴: Հետևելով այս գրույցին, 14-րդ դ. մանրանկարիչը Աբրահամի հյուրասիրության տեսարանում Մամբրեի կաղնիները փոխարինել է խաղողի բարձր վազերով, որոնք կից բանաստեղծության մեջ բնորոշվում են միանգամից աճած, երդիկից էլ վեր բարձրացած և այնտեղից ցած կախված՝ այսինքն տիեզերական մի ծառ:

Այգային պատկերացումների արտահայտման լայն դաշտ էին բացում նաև Նոր կտակարանային մի շարք ալեգորիաներ. Քրիստոսը որպես ճշմարիտ որթատունկ (Հովհ., ԺԵ, 1,5), գինին որպես աստվածային արյուն (Մատթ., ԻԶ, 27, 28), Արդար դատաստանը որպես հոգի-ողկույզների հավաքում և ձմլում Աստծո հնձանում և Աստված էլ որպես

¹ Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն հայոց եւ թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, Թիֆլիս, 1907, էջ 23-24:

² Ալիշան Ղ., Այրարատ, Վենետիկ, 1910, էջ 472:

³ Մխիթար Սեբաստացի, Բառգիրք հայկազեան լեզուի, Ի.Բ. Վենետիկ, 1769, էջ 76:

⁴ Ղանայանյան Ա., Ավանդապատում, էջ 116-117:

վերին (և վերջին) այգեպան (Հայտն., ԺԴ, 18-20): Քրիստոսի հետևությամբ խաղողի որթի և հնձանում ձմևիկո խաղողի են նմանեցվում հայ սրբերն ու մարտիրոսները:

Ճշմարիտ որթոյն Քրիստոսի շառաւիղք

և ողկոյզ ձմեւալք երկնաւոր մշակին,

կոխեցայք ձգնութեամբ ի հնձանս ծեր,

զի ուրախ լինիջիք անմահական բաժական», - այսպես է բնորոշում նահատակ Հռիփսիմեյան կույսերին 6-րդ դ. կաթողիկոս Կոմիտասը:¹

Քրիստոսի, որպես Ճշմարիտ որթի և ողկույզի պատկերացումը սերտորեն կապվում էր նաև խաչի հետ: Չէ որ Քրիստոսը խաչի վրա «ձգմ-վելով» ինչպես խաղող՝ թափեց իր կենսաբեր արյունը, որպեսզի արբեցնի-մաքրի մեղսագործ մարդկությունը: Խաչը մեկ նույնանալով օոստոսի հետ հանդես է գալիս որպես խաղողի որթ, որը կազմակերպում է ողջ տիեզերքը², ինչպես տեսնում ենք Դվինի բարավորի քանդակում: Կամ էլ դառնում է այգու կենտրոնում գտնվող հնձան, որի վրա ձգվում է խաղող - Քրիստոսը³, ինչպես որ հարյուրավոր խաչքարերում է, երբ դեպի խաչահատումն են իջնում խաղողի ողկույզներ կամ նռներ: Ահա Քասաղից մի քանդակ, որն ամենայն հավանականությամբ Սողոմոնի 42-րդ սաղմոսի վերարտադրությունն է (որպես փափագէ եղջերու յաղբերս ջուրց, այնպէս փափագէ անձն իմ առ քեզ, Աստուած³): Եվ ինչ ենք տեսնում. հայ վարպետը եղջերուներին պատկերել է խաղողի այգում, իսկ աղբյուրին փոխարինում է խաչ-հնձանը: Այս հորինվածքները Սուրբգրքային թեմաները «այգային լեզվով» ներկայացնող դիդակտիկ պատկերներ չէին միայն. դրանք արտահայտում էին մի կողմից կարոտը դեպի կորուսյալ դրախտը և մյուս կողմից՝ ձգտումը դեպի երկնային այգին ժամանակների վերջում: Ահա թե ինչու այդքան հաճախ էին նրանց դիմում աստվածաբանն ու պատմիչը, քանդակագործն ու մանրանկարիչը:

¹ Հոգևոր երգերի ժողովածու, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 516:

² Ահա 5-րդ դ. փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի խաչին տված բնորոշումներից մեկը. "Փայտ սուրբ, որ յերկրի բուսանելով՝ գերագոյն երկնից կամարացն ծայր արծակեալ բարձրացար՝ զանտանելին ի քեզ բարձեալ բերելով պտուղ. զերկին իսկ միանգամայն և զմիջոցս լցեր զերկնի և զերկրի"(Դաւթի անյաղթ փիլիսոփայի Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1932, էջ 13):

³ Ահա նույն փիլիսոփայի մի այլ բնորոշում. "Օրհնեալ ես, փայտ սուրբ, իմանալի հնձան, քանզի ի քեզ նոյնում վերայ երկնային այն ձնէցաւ. ողկոյզ բաւական յուրախութիւն երկնայնոցն և երկրայնոցս" (Նույն տեղում, էջ 23):

Հայերը հաճախ որպես այգի և «այգային» լեզվով են ներկայացրել մարդկային մարմինն ու հոգին, մարդկային կյանքն ընդհանրապես: «Եւ հասեալ ի բարուք ծերութեան՝ ալևորեալ և լի աւուրբք, որպէս գողկոյզ հասեալ ի հրնձան...», այնպես էլ սուրբ Հովհաննէսը ամփոփվեց գերեզմանում, գրում է 8-րդ դ. կաթողիկոս Հովհան Օծնեցու մասին վարքագիրը¹:

«Քո գունովըն գինի պիտէր
խըմէի ու արբենայի,
Քո ծոցդ Ադամայ դըրախտ
մըտնէի խընծոր քաղէի,
Քո երկու ծըծամիջին
պառկէի ու քուն լինէի», -

սիրած աղջկան այսպես է երագում 13-14-րդ դդ. հայտնի բանաստեղծ Նահապետ Քուչակը²:

Այժմ նորից անդրադառնանք Աղթամարի սուրբ Խաչ տաճարի որթագալարի գոտուն և նկատենք, որ գոտուն պատկերված են երկու փորողներ (նկ. 4), որոնք բաժնորով զինված փորում են գետինը: Ուսումնասիրողների այն ենթադրությունը, թե բաժնորները փխրեցնում են կամ թաղում այգին³, հավանական լինել չի կարող, քանի որ ողկույզներով ծանրաբեռնված վազերը բերքահավաքի պահին նման խնամքի կարիք չունեն: Նկատենք, որ փորողներից մեկի կողքին պատկերված է մուկ-առնետը՝ ժամանակի անցողիկության հանրահայտ սիմվոլը: Թվում է՝ այստեղ ալեգորիկ կերպով ներկայացված է մեկ այլ ավանդական պատկերացում, որի դրսևորումները տեսնում ենք միջնադարյան պոեզիայում: Երկրային ամենագեղեցիկ այգին անգամ հավիտենական չէ, մինչ մենք վայելում ենք նրա պտուղները, ժամանակը (ի դեմս փորողների) ավերում է այն: Եվ սա մի հիշեցում է՝ ուղղված «բարի այգեպանին»⁴:

¹ Յայսմաուրք, Կ.Պոլիս, 1730, էջ 516:

² Հայ դասական քնարերգություն, հ. 2, Երևան, 1986, էջ 141:

³ Տես օրինակ Օրբելի Ի. Ա., *Памятники армянского зодчества на острове Ахтамар – Орбелу И. А., Избранные труды, М., 1968, с. 138. Der-Nersessian S. Aghtamar. Church of the Holy Cross, Cambridge. Mass., 1965, p. 28. Дурново Л. А. Очерки изобразительного искусства средневековой Армении. М., 1979, с. 75: Ըստ երևույթին սխալը մեթոդաբանական է, եթե պատկերված են իրական այգին և իրական այգեգործական պարբերաշրջանը, ինչպես ընդունել են հետազոտողները, ապա սպասելի է և առանձին դրվագների իրական-գործնական մեկնաբանությունը:*

⁴ Այս կապակցությամբ հիշենք հայ արքունիքում առասպելական Վաղարշակ արքայի սահմանած կարգը. «Եւ (կարգէ) յիշեցուցանողս երկուս ի ձեռն գրոյ. այլ ոմն զբարի յիշողութիւնս առնելով, և այլ

«Կամիմ բուսացանել,

Բայց տօթն չար է», - այսպես է մտորում աշխարհի մասին 12-րդ դ. հայտնի բանաստեղծ, կաթողիկոս Գրիգոր Տղան¹: Իսկ Գրիգորիս Աղթամարցու (16-րդ դ.) մի բանաստեղծության մեջ այգում ընթացող կյանքն անընդհատ նրանից վտարվելու վտանգի տակ է: Ճիշտ է, այս դեպքում սպառնացողը «հոգեառ» Գաբրիելն է, բայց նույնն է անցողիկության, երկրային այգու անկատարության և թերաժամության գաղափարը.

«Յամէն առաւօտ և լոյս

Գաբրիէլն ասէր հոգոյս,

- Արի, ել ի յայս այգոյս»²:

Մեջբերենք նաև աշխարհին ու կյանքին 10-11-րդ դդ. պարսիկ բանաստեղծ Ռուդաֆիի տված բնորոշումը.

«Սիրտ, սա այգի չէ, պտուղ մի՛ փնտրիր, գտնել չէս կարող,

Ուռնուտ է սա, որ չի ծանրանում բերքով ու բարով,

Երկու դուռ ունի, իսկ այգեպանը հսկում է վերից,

Սիրտ իմ, հող դարձիր ու քանոն նման անցիր աշխարհով»³:

Եվ նրան կարծեք թե երկրորդում է Գրիգոր Տաթևացին՝ գրելով. «Որպէս երկու դռնի քաղաք է կենցաղս մեր. և ընդ մի դուռն յարգանդէն մտանէմք յաշխարհ. և ընդ մի դուռն գերեզմանին ելանէմք յաշխարհէս»⁴: Նույն միտքն է տանջում և ուշ միջնադարի հայ ամենամեծ բանաստեղծին՝ Սայաթ-Նովային.

«Աշխարհըս մե փանջարա է, թաղարումեն բեզարիլ իմ»⁵:

Եթե նկատի ունենանք, որ միջնադարում մոտավորապես երկու-երեք մետր լայնություն ունեցող պատերում բացվող նեղ պատուհաններն իրոք անծուկ միջանցքի տեսք ունեին, ապա լիովին հասկանելի է դառնում նաև նման «միջանցքով» անցնելու հեռանկարի դեպքում պատուհանի թաղակապ առաստաղից հոգնել-նեղվելու գաղափարը⁶:

ոմն գվրէժնդրութեանցն: Եւ բարոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ՝ ի բարկութեանն արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրան և զմարդասիրելն» (Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, էջ 117):

¹ Գրիգոր Տղա, Բանաստեղծություններ և պոեմներ, Երևան, 1972, էջ 180:

² Գրիգորիս Աղթամարցի, (Բանաստեղծություններ), Երևան, 1963, էջ 254:

³ Մարգարտաշար. Խուբայաթ /Կազմ. Ա. Կոզմոյան, Երևան, 1960, էջ 27:

⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Չմեռան հատոր, Երուսաղէմ., 1998, էջ 258:

⁵ Հայ դասական քնարերգություն, Երևան, հ. 2, 1986, էջ 311:

⁶ Յավդը «Նռան գույնը» հայտնի ֆիլմում Սերգեյ Փարաջանովը Սայաթ Նովայի այս միտքը հասկացել է այլ իմաստով՝ որպէս դեպի դուրս նայող պատուհան՝ նույնացնելով այն ռուսական «окно в мир» (պատուհան դեպի աշխարհ) արտահայտության հետ:

Ուշագրավ է, որ փորոճները, որպես ժամանակի անցողիկության խորհրդապատկեր և հիշեցում արքային, բավականին լայնորեն կիրառվել են և պարսկական մանրանկարչական արվեստում: 12-րդ դ. սկսած դրանք արքայի գահակալությունը պատկերող տեսարանների համարյա պարտադիր կերպարներն են: Նրանք արքայի աչքի առաջ փորում են ծառերի արմատները (նկ. 5)՝ ակնարկելով, որ երկրային այգին թերարժեք է և արքան պարտավոր է հիշել այդ մասին¹:

Աշխարհի անցողիկության փիլիսոփայությունն ինքնին նորույթ չէ Մերձավոր Արևելքում, ուշագրավն այն է, որ հայկական ու պարսկական մշակույթներում, որոնք հենված են երկրագործական-այգային հզոր ժառանգության վրա, այն ձեռք է բերել նաև այգային լեզու և այգային կերպավորում:

Նկ. 1 Մանրամաս Աղթամարի սբ. Խաչ տաճարի որթագալարի գոտուց, 10-րդ դ. (լուս. Ջ. Սարգսյանի):

Նկ. 2 Հնձան, մանրամաս Աղթամարի սբ. Խաչ տաճարի որթագալարի գոտուց (ըստ Օրբելու, 1968):

Վ. Կուրյան, «История Ирана, IV»

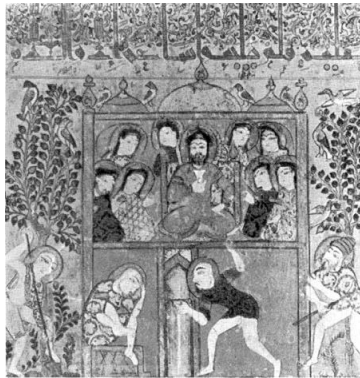
Рис. 1. Мел. миниатюра. Сасанид. перс. (X-XI вв.)

Рис. 2. Мел. миниатюра. Сасанид. перс. (X-XI вв.)

մաս Աղթամարի
պարի գոտուց
նկ):

նկ. 4 Բահակիրները, մանրամաս Աղթամարի
սբ. Խաչ տաճարի որթագավարի գոտուց
(ըստ Օրբելի, 1968):

նկ. 5 Արքայի թագադրությունը բահակիրներով հանդերձ,
մանրանկար պարսկական «Քիթաբ ալ-Թիրիաթ» գրքից, 1199թ. (ըստ Шукуров, 1989):

Резюме

В статье рассматриваются традиционные армянские садовые представления об идеальном пространстве и жизненном процессе. Обосновывается, что садовые идеи христианства попав в систему армянского мировосприятия генерировали ряд представлений об Армении как об утерянном рае, об Адаме как о последнем и Христе как о первом садовнике и т.д.

Среди народных представлений восстанавливаются образ Армении как винградника, образ царя как доброго садовника. Подробно рассматриваются армянские и персидские представления о бренности мира, которые в обеих культурах приобрели подчеркнутый садовый характер.

Summary

Article outlines the *garden* language, themes and iconographical manifestations of perceptions on ideal lifespace and life process. It is pointed out that the *garden* ideas of Christianity were processed by Armenian worldperception into a wide range of notions presenting Armenian land as a “paradise lost”, Christ and Armenian saints and martyrs as a vine or as grapes pressed in the winepress, Adam (Noah, Abraham) as the first and Christ as last and highest gardener, cross as a vineshape cosmic-tree etc.

Among the folk notions are restored the ideal Armenian land as a winegarden, the ideal life as that ongoing in the garden, the king as a good gardener, the real world as an anti-garden. It is stressed that the philosophy of inferiority of the world by itself was not a novice in the Middle East. It is remarkable, that in Armenian and Persian cultures, which based on strong agricultural-garden making heritage, the philosophy gained also garden language and garden image.

ՀԱՆՐԱՔԵՐԴԻ ՎԱՆՔԻ ՎԵՐԱՎԱՆԳՆՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

Լյուբա Կիրակոսյան

Ճարտարապետության թեկնածու

ԵՊՀ

Մինչև արցախյան շարժումը հայագիտությունը զրկված էր Արցախում ուսումնասիրություններ կատարելու հնարավորությունից: Ազատագրված Արցախում նմանատիպ ձեռնարկումները հասանելի դարձան, որոնց շարքում կարևոր էին 2004-2010 թթ. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արցախի արշավախմբի հետազոտություններն ազատագրված տարածքներում (Շուշի, Հանդաբերդ, Տիգրանակերտ): Մասնավորապես, Հանդաբերդի վանքում իրականացված պեղումները բարենպաստ միջոցառում էր Արցախի միջնադարյան մշակույթի ուսումնասիրության համար: Պեղումները կատարվել են 2004 և 2005 թթ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին: Դրանք իրականացրել է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արցախի արշավախումբը (ղեկավար պատմական գիտությունների դոկտոր Համլետ Պետրոսյան,